

DE WERELD VAN BRUEGEL IN BOKRIJK

INLEIDING In 1969 vierde men in Vlaanderen het jubileum naar aanleiding van het 400-jarig overlijden van Pieter Bruegel de Oude. Wat weinigen weten is dat het Openluchtmuseum Bokrijk toen al in de ban was van Bruegel. Dat was onder impuls van dr. Jozef Weyns, de eerste conservator van Bokrijk, die zich zowel voor het uitzicht als de invulling van het museum liet inspireren door het werk van de Vlaamse meester.

Vijftig jaar later is ons beeld van Bruegel grondig bijgesteld en ook Bokrijk evolueerde mee met de tijd. Wij zijn trots dat we aan de vooravond van de herdenking van de 450ste sterfdag van Bruegel de bezoeker hernieuwd kennis kunnen laten maken met deze uitzonderlijke meester én met Bokrijk.

Dit doen we aan de hand van een interactief Bruegelparcours dat zowel tentoonstellingen, theater als een Bruegelgame combineert. De unieke mix tussen onroerend, roerend, immaterieel, levend en natuurlijk erfgoed die Bokrijk rijk is, biedt een dankbaar aanknopingspunt om het werk van de Vlaamse meester op een hedendaagse manier te herontdekken.

De wereld van Bruegel in Bokrijk is mede tot stand gekomen dankzij talrijke partners, waaronder Toerisme Vlaanderen en de Provincie Limburg. Wij zijn elk van hen bijzonder erkentelijk voor hun steun en vertrouwen. Onze dank gaat ook specifiek uit naar het Kunsthistorisches Museum in Wenen voor de fijne en *conviviale* samenwerking.

Deze publicatie vertelt het verhaal van *De wereld van Bruegel*. Daarin komen behalve het parcours ook de voorgeschiedenis en het creatieve proces van dit ambitieuze project aan bod. Dit OKV-themanummer biedt de lezer dus zowel een blik achter de schermen als een overzicht van wat u als bezoeker in 2019 in Bokrijk kunt beleven.

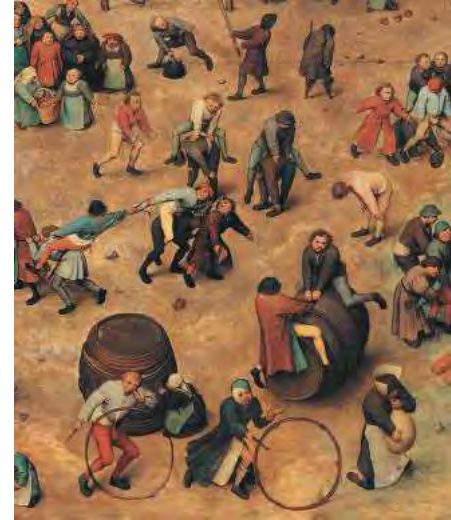
Wij wensen u veel leesplezier en hopen bovenal dat u Bruegel in Bokrijk dit seizoen zelf komt (her)ontdekken.

Liesbeth Kees
directeur
Het Domein Bokrijk

Igor Philtjens
voorzitter Het Domein Bokrijk
gedeputeerde

DE WERELD VAN BRUEGEL IN BOKRIJK

02 Een kennismaking	18 Het parcours
Wie is Bruegel?	18 De wereld van Bruegel in Bokrijk
Wat is Bokrijk?	Vier rode draden
05 Wat voorafging	Bruegel als inspiratiebron voor Bokrijk
09 Bruegel op weg naar Bokrijk	Het samengestelde landschap bij Bruegel en in Bokrijk
De uitdagingen	Spiegel naar vandaag bij Bruegel en in Bokrijk
De aanpak	Het dagelijkse leven in beeld
Het team, de partners en de fasen	40 Praktisch

EEN KENNISMAKING

Johannes Wierix (toegeschreven aan), *Portret van Pieter Bruegel de Oude*, 1572, gravure, 203 x 124 mm

WIE IS BRUEGEL? Pieter Bruegel de Oude (ca. 1526/28-1569) is een icoon in Vlaanderen en ver daarbuiten. Zijn werk wordt generatie na generatie herontdekt en behoort tot ons collectieve geheugen. Bruegels faam staat in schril contrast met de feitelijke kennis over zijn leven. Zijn precieze geboortedatum en -plaats zijn tot op vandaag onbekend. Wel weten we dat hij zijn opleiding krijgt in het atelier van Pieter Coecke van Aelst (1502-1550), een van de belangrijkste kunstenaars van zijn tijd en later ook Bruegels schoonvader. In het gildejaar 1551/1552 wordt Bruegel vrijmeester – lees: zelfstandig schilder – in de Antwerpse Sint-Lucasgilde. Kort nadien vertrekt hij op Italiëreis. Daar maakt hij kennis met de Italiaanse renaissance en de kunst van de oudheid. Deze reiservaring en vooral de Alpenlandschappen maken een onuitwisbare indruk op hem. Terug in Antwerpen gaat hij aan de slag als prentkunstenaar en werkt voor uitgever en zakenman Hiëronymus Cock. Cock geeft verscheidene prentenreeksen uit waarvoor Bruegel het ontwerp levert. Ze vestigen Bruegels naam als ‘tweede Bosch’ én als landschapskunstenaar. Van in het begin van zijn carrière legt Pieter Bruegel een bijzondere interesse voor het landschap aan de dag. Het zal tijdens zijn relatief korte maar rijke carrière een belangrijke rol blijven spelen. In zijn eigen tijd al geniet Bruegel veel erkenning als landschapskunstenaar en ook nu nog behoren verschillende Bruegelwerken tot de hoogtepunten van de westerse landschapsschilderkunst. Bovendien is Bruegel een pionier: zo schildert hij als eerste winterlandschappen en voorstellingen van de seizoenen op groot formaat.

In 1563 huwt Bruegel Maycken Coecke, de dochter van zijn leermeester. Het koppel verhuist naar de hofstad Brussel, op dat moment het centrum van de religieuze macht. Hij overlijdt er in 1569 en wordt begraven in de Kapellekerk. Bruegels tijd is een woelige periode, waarin de Spanjaarden de Lage Landen regeren. Vooral aan het einde van zijn leven zijn er heel wat religieuze, politieke en economische troebelen. Zeker voor de gewone man zijn de tijden bitter.

Reeds tijdens zijn leven is Bruegels werk bijzonder populair. Maar vooral na zijn dood wordt het duchtig gekopieerd, in de eerste plaats door zijn zonen Pieter Brueghel de Jonge (1564-1638) en Jan Brueghel de Oude (1568-1625). Pieter Bruegel de Oude wordt zo de stamvader van een kunstenaarsdynastie.

Nog altijd spreekt Bruegel tot de verbeelding. Hij is een van de weinige kunstenaars die een heel universum oproept. Bruegel neemt de mens als maat der dingen en houdt zijn toeschouwers, vaak op humoristische wijze, een spiegel voor. Net daarom is zijn werk meer dan 450 jaar later nog zo herkenbaar én relevant.

WAT IS BOKRIJK? Bokrijk is een begrip in Vlaanderen (en ver daarbuiten). Het park van 550 hectare omvat een arboretum, speeltuin, visvijvers, fietspaden én een openluchtmuseum. Dat museum is ook de unieke onderscheidende factor: landelijk erkend, beschermd als monument en erkend als Open Erfgoed. Recent kwam daar de landschappelijke installatie 'Fietsen door het water' bij, die inmiddels twee internationale landschapsprijzen won en in 2018 in de top 100 van *TIME Magazine* prijkte als een van 's werelds interessante plekken om te bezoeken. De actualiserende werking van de afgelopen jaren, in het bijzonder op het vlak van vakmanschap, leverde Bokrijk in februari 2019 de Ultima voor Cultureel Ondernemerschap op, een stevige erkenning op Vlaams niveau.

Het Openluchtmuseum bestrijkt 95 hectare, telt om en bij de 120 historische gebouwen en biedt onderdak aan een unieke mix van collecties: onroerend erfgoed, de roerende collecties en een rijk immaterieel, levend en natuurlijk erfgoed. In 2010 erkende UNESCO het museum als expertisecentrum voor immaterieel cultureel erfgoed. Het museum focust op de cultuur van het leven van alledag, met daarin vier themalijnen: vakmanschap, bouw- en wooncultuur, eet- en drinkcultuur, rituelen en feesten. Die lenen zich bij uitstek tot het leggen van verbindingen tussen heden, verleden en toekomst, en tussen groepen mensen. Bruggen slaan

BKRK Textiel op het Erf Tessenderlo

vanuit het heden naar gisteren en morgen in onze superdiverse maatschappij is een van Bokrijks belangrijkste ambities.

De volgende jaren zet het Openluchtmuseum prioritair in op vakmanschap en bouw- en wooncultuur. De meerjarige restauratie van het onroerend erfgoed en de link met BKRK ('bokrijk brandmerkt'), het VAKlab en sinds kort CRAFTS. liggen mee aan de basis van die keuze. Terwijl BKRK museaal focust op *crossovers* tussen historisch en hedendaags vakmanschap, aansluitend bij de collectie, slaat VAKlab de brug tussen vakmanschap en ondernemerschap en zet CRAFTS. in op een platform voor vakmanschap en erfgoed in Vlaanderen. Door de jaren heen zullen ook de thema's 'eet- en drinkcultuur' en 'rituelen en feesten' toenemende aandacht krijgen en zichtbaarder worden in de programmatie. Daarnaast presenteert Bokrijk verhaallijnen die daar dwars doorheen lopen. Zoals *De wereld van Bruegel*. Bokrijk is vandaag een levend en open huis, waar wordt gewandeld, gejojgd en gefietst, gewerkt en beleefd, gespeeld en zelfs geleefd. Waar het eigentijdse dagelijks leven wordt beleefd in open ateliers, shops, recreatie... Nieuwe vormen van eigentijds (mede)gebruik kunnen zowel de publieke waardering voor dit erfgoed verhogen als extra middelen helpen genereren om in het dagelijkse en toekomstige onderhoud van het erfgoed te voorzien. Daarbij kiest het museum voor samenwerking met diverse partners. Het doel: het erfgoed dat aan het museum is toevertrouwd duurzaam beheren, en mensen inspireren, prikkelen, verrijken en verbinden met en door dit erfgoed.

WAT VOORAF GING

“Wie Bruegel wil leren kennen trekke ofwel naar Wenen om er in het ‘Kunsthistorisches Museum’ zijn schilderijen te zien, of naar Bokrijk om er zijn dorp, zijn heem te bezoeken.” Jozef Weyns, 1956

Weinig mensen zijn op de hoogte van de fascinatie van de eerste conservator van het Openluchtmuseum, dr. Jozef Weyns (1913-1974), voor het werk en de leefwereld van Pieter Bruegel de Oude. Die begeestering bleef gedurende zijn veertigjarige carrière in Bokrijk doorwerken in de diverse facetten van de museumwerking. Op 20 april 1956 schrijft de 43-jarige Jozef Weyns een nota voor de Museumkommissie van Bokrijk. De conservator houdt daarin een vurig pleidooi voor de naam van het nog te openen Openluchtmuseum. Hij is van mening dat die “warmer en zinvoller moest klinken dan het zakelijke, algemene ‘openluchtmuseum’.” Gloedvol draagt hij vijf argumenten aan waarom er voor hem geen andere naam denkbaar is dan ‘Bruegelheem (te) Bokrijk’. De geschiedenis leert dat het anders is uitgedraaid en dat de Museumkommissie hem hierin niet heeft gevolgd. Des te intrigerender is het om nu achterom te kijken en het Bruegelspoor te detecteren dat Jozef Weyns, ondanks het negatieve advies van de Kommissie, in Bokrijk heeft nagelaten. We stippen de belangrijkste momenten aan en op enkele daarvan gaan we elders in dit nummer iets dieper in. Tegelijkertijd slaan we de brug tussen 1974, het jaar van Weyns’ overlijden, en 2019, het jaar waarin Bruegel 450 jaar geleden stierf en waarin Bokrijk dat herdenkt met *De wereld van Bruegel*.

Zicht op ‘de Kempen’ in het Openluchtmuseum Bokrijk

1958. Regisseur Frans Verstreken draait op vraag van Jozef Weyns de film *Levend verleden*. In zijn beelden legt de regisseur de link tussen de schilderijen van Bruegel en de collectie van Bokrijk, inclusief een bruegeliaans feest.

1962. Jozef Weyns spot een hoeve in Vorselaar die als basis zal dienen voor zijn ‘Bruegelhoeve’, zowel architecturaal als naar inrichting. Hij ‘combineerde’ die met de restanten van twee andere hoeves tot een hoeve zoals die meermaals te zien is in Bruegels werk. Vanaf 1969 tot aan de restauratie in 2018 wordt hier de prent *De magere keuken* geëvoceerd.

1966. Jozef Weyns en Frans Verstreken brengen *Hoedje van Papier* uit, een “kleuren-dokumentaire” waarin ze onderzoeken wat er medio 1960 in Vlaanderen overblijft van de kinderspelen zoals Bruegel ze vierhonderd jaar eerder schilderde. De gedateerde stijl van beeld en geluid staan zestig jaar en een multimediale omwenteling later een appreciatie niet in de weg.

1969. Bij de herdenking van het vierhonderdjarige overlijden van de Vlaamse meester publiceert Jozef Weyns eerst in *Ons Heem* en nadien als losse overdruk *Bij Bruegel in de leer voor honderd-en-een dagelijkse dingen*, een becommentarieerde lijst van 164 items uit het dagelijks leven, van dieren tot voorwerpen en types gebouwen, zoals ze in het oeuvre van Bruegel voorkomen. Bij het lemma ‘boerenhuis’ schrijft Weyns: “Op de prent *Patientia* (...) is een huis te vinden, dat geheel hetzelfde silhouet van dak heeft als de abdijhoeve uit Oevel, thans te Bokrijk.” Dergelijke bedenkingen, soms in een Bruegel-context, soms los daarvan, doen de vraag rijzen welke collectiestukken, zowel onroerend als roerend, Weyns verzameld heeft vanuit zijn fascinatie voor Bruegel. Datzelfde jaar organiseert hij, in zijn functie als voorzitter van het Verbond voor Heemkunde, de jaarlijkse Landdag van het verbond. Die staat in het teken van Bruegel... in Bokrijk.

1974. In het jaar van Jozef Weyns’ overlijden werkt zijn echtgenote Paula Mijlemans zijn levenswerk af. Het vierdelige *Volkshuisraad in Vlaanderen* geldt tot op vandaag als het standaardwerk voor de studie van dagelijkse gebruiksvoorwerpen in onze contreien tot begin twintigste eeuw.

Hoezeer voorspelbaar de link van Bruegel met Bokrijk mag zijn (wellicht dacht u direct aan strobalen, rijstap en klompen), u zal kunnen ervaren hoe eigenzinnig en eigentijds een ‘Bokrijk 2.0’ u weet mee te nemen in de wereld van Bruegel.

— BART LENS

Zicht op de ‘Bruegelhoeve’ in het Openluchtmuseum Bokrijk (1967)

Still uit *Hoedje van Papier*, een documentaire van Jozef Weyns en Frans Verstreken (1966)

2015. Bij de voorbereiding van de grote Bruegelexpo in het Kunsthistorisches Museum in Wenen treffen de medewerkers van het Weense museum en het Openluchtmuseum Bokrijk elkaar, op initiatief van prof. dr. Manfred Sellink, hoofddirecteur-hoofdconservator van het KMSKA en als Bruegelexpert verbonden aan het curatorenteam dat de Weense expo voorbereidt. Het resultaat: een gemeenschappelijke focus op de realia in Bruegels werk, die uitmondt in een selectie van zestiende-eeuwse objecten uit *De strijd tussen Carnaval en Vasten* op de expo in Wenen, de tentoonstelling in Bokrijk én in de publicatie *Voorwerp van gesprek*, een coproductie van Uitgeverij Hannibal, het Kunsthistorisches Museum en Bokrijk.

2016-2019. Het museum omringt zich met een projectteam, een expertenteam en een creatief team. Van meet af aan worden vier lijnen uitgezet: *convivium*, humor, de kracht van het beeld en de hyperlink. Dat worden de rode draden in de tentoonstelling.

2018. In het Kunsthistorisches Museum in Wenen opent op 2 oktober de eerste monografische monografische tentoonstelling over Pieter Bruegel de Oude.

2019. Op 6 april opent Bokrijk *De wereld van Bruegel. Spiegel naar vandaag*, in het kader van en met steun van het programma Vlaamse Meesters van Toerisme Vlaanderen. Dat staat in 2019 volledig in het teken van Bruegel. Het museum legt een aantal minder gekende bouwstenen uit zijn geschiedenis bloot in relatie tot het werk en de leefwereld van Pieter Bruegel de Oude en verknoopt deze elementen met het dagelijks leven in de eenentwintigste eeuw. Bokrijk houdt zowel de bezoekers als zichzelf een spiegel voor.

—
LIESBETH KEES EN HILDE SCHOEFS

Confrontatie van zestiende-eeuwse realia met *De strijd tussen Carnaval en Vasten* op de Bruegeltentoonstelling in het Kunsthistorisches Museum, Wenen

DE KRACHT VAN REALIA

Het idee om het werk van Bruegel te analyseren op zestiende-eeuwse realia ontstond tijdens de voorbereiding van de grote Bruegeltentoonstelling (2 oktober 2018 tot en met 13 januari 2019) in het Kunsthistorisches Museum Wenen, dat de grootste verzameling Bruegels ter wereld bezit. In samenwerking met het ALMA-onderzoeksproject in Museum Boijmans Van Beuningen in Rotterdam, het Openluchtmuseum Bokrijk in Genk en het Rijksmuseum in Amsterdam is gekozen voor *De strijd tussen Carnaval en Vasten*. Dat stuk wemelt van de voorwerpen voor dagelijks gebruik in de zestiende eeuw. Maar hoe kan men ze presenteren in de context van het schilderij en hoe kunnen hun vaak vergeten functies zichtbaar gemaakt worden voor het publiek? Er is gezocht naar bewaarde objecten uit Bruegels tijd die precies beantwoorden aan wat op het schilderij te zien is. Die werden gevonden in Belgische, Duitse en Nederlandse verzamelingen. Het is een verbazingwekkende hoeveelheid en verscheidenheid aan alledaagse en ongewone voorwerpen.

Een deel daarvan was te zien in de Weense Bruegelexpo. Door de presentatie van driedimensionale objecten wilde het museum het schilderij tot leven wekken: de voorwerpen zien eruit alsof ze pas uit het schilderij werden gehaald. Een deel vormde letterlijk en figuurlijk het voorwerp van gesprek in de gelijknamige publicatie *Voorwerp van gesprek. De wereld van Bruegel*, waarin de objecten meerstemmig worden benaderd: als object en gebruiksvoorwerp, vanuit de kunstgeschiedenis en vanuit de literatuur. Met *De wereld van Bruegel* in Bokrijk en de indrukwekkende uitvergroting van *De strijd tussen Carnaval en Vasten* sluit het Openluchtmuseum het drieluik af. Door zijn rijkdom aan details en zijn precieze en gedetailleerde weergave van de materialiteit van de voorwerpen, kledingstukken, kostuums en ook gebouwen biedt Bruegel ons een tijdvenster op het verleden.

—
SABINE PÉNOT

BRUEGEL OP WEG NAAR BOKRIJK

Het Bruegelproject getuigt van een vernieuwd Bokrijk, dat actueel, eigentijds, eigenzinnig en relevant zijn verleden weet in te zetten naar vandaag en morgen.

— BART LENS

DE UITDAGINGEN *De wereld van Bruegel* is geen klassieke, conventionele tentoonstelling op één locatie binnen een museum. Het is een parcours van meer dan twee kilometer en met elf locaties – de Bruegelhaltes – verspreid over delen van het Openluchtmuseum Bokrijk.

Hoe begin je aan zo'n uitdaging? Of beter: aan zo'n reeks uitdagingen, zowel inhoudelijk als vormelijk en qua communicatie? Hoe een parcours ontwikkelen dat impactvol is en traceerbaar voor de bezoeker, binnen de bestaande dynamiek van het museum van ruim 95 hectare met zijn meer dan 120 historische gebouwen? Evident is dat niet, ook omdat een wandeling door de parkachtige, feëriekke omgeving de bezoeker vaak zo ontspant dat die de neiging heeft te 'dwalen'. Hoe ga je om met dit ritme en met de dynamiek van een intuïtieve wandeling in de buitenlucht, waar alle zintuigen geprikkeld worden en waar de bezoeker regelmatig een gebouw in- en uitloopt om 'een kijkje te nemen'?

Een tweede uitdaging: hoe ontwikkel je het thema 'Bokrijk en Bruegel' inhoudelijk en overstijg je het versleten cliché van de 'Boerenbruegel'? Dit vraagstuk sluit aan bij de huidige koers van Bokrijk, waarin de hedendaagse en toekomstige relevantie van het erfgoed van het dagelijks leven centraal staat. En tot slot: hoe *De wereld van Bruegel* opzetten voor een breed publiek – van meer dan 300.000 bezoekers – waarvan een belangrijk deel zelden of nooit kunsthistorische musea bezoekt?

Zicht op 'Haspengouw' in het Openluchtmuseum Bokrijk

TENTOONSTELLINGEN EN ERVARINGEN

De wereld van Bruegel stond voor een uitdagende opgave. Originele Bruegels zijn er niet in het Openluchtmuseum. Bovendien kennen maar weinig mensen de historische relatie tussen Bokrijk en Bruegel. De gelijkenis in de dorps- en landelijke Bruegel- en Bokrijkdecors is voor velen dan weer wel vanzelfsprekend.

Het spanningsveld tussen deze elementen biedt voor tentoonstellers bijzondere mogelijkheden. Voor de scenografie werkte Katrien Vandermarliere (A.C.P.) samen met de scenografen van ruimtevaarders (Karolien De Schep- per en Christophe Engels) en met multimedial kunstenaar Bob Takes. De op- zet is vertaald in een ervaringsgerichte, sensitieve en immersieve aanpak. De meerlagige boodschappen zijn gekoppeld aan diverse tentoonstellingsmedia en ervaringen. De parcoushaltes van het virtueel spel en het toewijzen van de locaties voor de tentoonstelling waren daarbij bepalende factoren. Enkele andere facetten in het kort.

De collectie van Bokrijk bestaat, behalve uit gebouwen, ook uit huisraad en werktuigen, met de bijbehorende kennis over hun gebruik en het maken ervan. Omdat voorwerpen uit het dagelijks leven ook als rekwisiet veelvuldig op Bruegels taferelen voorkomen, is er voor gekozen de corresponderende histo- rische objecten tentoon te stellen.

Om de raadselachtige inhoud van *De strijd tussen Carnaval en Vasten* uit te

lichten viel de keuze op zes kijkkasten, driedimensionale miniwerelden waarin met humor, verwondering en hedendaags vakmanschap deze thema's aan bod komen: de symbolische strijd, Bruegels kijk op de mens, de blik van de schilder, vasten en religie, carnavalsbanket en vastenspijs, en 'de wereld op z'n kop'. De situering van Pieter Bruegel en Bruegel als inspiratiebron voor museum- conservator Jozef Weyns leverden verhalen op met heel wat feiten en data. Hier is gekozen voor het medium film: gebald en visueel prikkelend een pub- liek van 8 tot 88 jaar 'meenemen' is het doel.

En dan is er de apotheose: fysiek in Bruegels wereld stappen. De schuur uit Zuienkerke, de grootste zestiende-eeuwse museumruimte, met haar feno- menale dakstoel, diende zich aan als een vanzelfsprekend eindpunt van de tentoonstelling en de game. Centraal in de ruimte bevindt zich op de vloer een veel meer dan levensgrote afdruk van het schilderij – 12 bij 16 meter. Schuin daarboven hangt een enorme spiegel waarin het schilderij wordt weer- spiegeld. De bezoeker kan vrij rondlopen, zitten of zelfs liggen op de afdruk. Wanneer hij opkijkt, ziet hij zichzelf in het bruegeliaanse taferel weerspiegeld. Hij of zij 'is' letterlijk in het schilderij en maakt deel uit van het schouwtoneel.

—

A.C.P. EN RUIMTEVAARDERS

DE AANPAK Basis van het project is de inhoudelijke verdieping. Inhoudelijk coördinator en Bruegelspecialiste dr. Katrien Lichtert concentreerde zich op de relatie tussen Bokrijk en Bruegel. Met een expertenteam (Marc Jacobs, Manfred Sellink, Jan Van der Stock en Joris Van Grieken) en de Bokrijkploeg werden vier rode draden bepaald die Bruegels oeuvre kenmerken: het *convivium*, humor, de kracht van het beeld en de hyperlink. Het *convivium* staat voor de traditie van samen tafelen, kijken naar en praten over Bruegels schilderijen en prenten. Dat Bruegel zijn medemensen met humor observeert en weergeeft, is welbekend. De kracht van het beeld en de hyperlink zetten het encyclopedische opzet en de gelaagdheid van Bruegels werk *in the picture*. Die wordt verbonden met de zestiende-eeuwse kennis- en verzamelcultuur en haar hedendaagse variant: de wijze waarop we via ons digitale netwerk en visuele links kennis vergaren.

Vier rode draden, één expo, een parcours met elf locaties. Welke strategie en scenografie ontwikkel je om tot een logisch, inhoudelijk boeiend en ruimtelijk behapbaar parcours te komen waarin Bruegel en het hedendaagse Bokrijk en publiek elkaar ontmoeten? Gelaagdheid was een belangrijke sleutel bij de creatie van parcours en programma. Dit project wil bezoekers lichtvoetig, met humor en 'conviviaal' met Bruegel laten kennismaken en tegelijk de mogelijkheid bieden om 'dieper' op ontdekking te gaan, bijvoorbeeld via hyperlinks. Via de ErfgoedApp van FARO kun je meer informatie oproepen bij voorwerpen, gebouwen of archiefstukken. Maar ook de game en de kleine werelden van de kijkkasten bieden mogelijkheden om dieper in te gaan op het dagelijks leven in Bruegels zestiende eeuw.

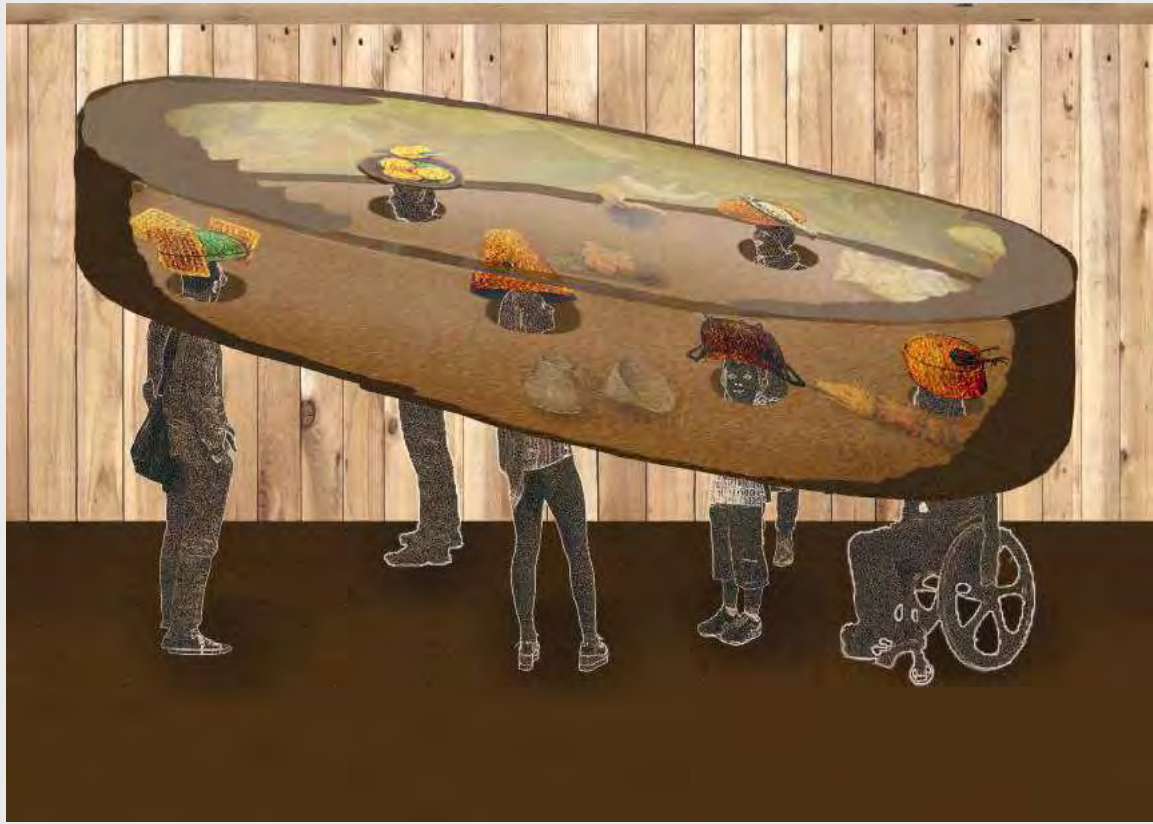
Hoe maak je de ondertitel van de tentoonstelling, *Spiegel naar vandaag*, waar? Het team stelde al snel de vraag aan de orde hoe we Bruegels werk samen met de bezoeker kunnen ontcijferen en laten ervaren waarom zijn oeuvre nog relevant is. Conservator Jozef Weyns gebruikte in zijn tijd Bruegels werk als encyclopedie van gebouwtypes, alledaagse voorwerpen en gewoontes, maar hoe ga je daar in onze tijd mee om? De aanpak sluit aan bij hoe we nu naar Bruegel kijken als commentator van de maatschappij van zijn tijd. Een voorbeeld: Weyns gebruikte de prent *De magere keuken* letterlijk als informatiebron om zijn 'Bruegelhoeve' in te richten en objecten uit het dagelijks leven aan te kopen of te laten namaken. Wij vinden het nu interessant om te laten zien dat Bruegel naast *De magere keuken* ook de prent *De vette keuken* maakte. Als duo geven ze commentaar op de situatie in zijn tijd: een groot deel van de bevolking leed honger en een klein deel leefde in overvloed. Wat kunnen de begrippen 'magere' en 'vette' keuken voor ons vandaag betekenen?

Pieter Bruegel de Oude, *De strijd tussen Carnaval en Vasten*, detail

Laika's geurendiorama

© LAIKA, THEATER DER ZINNEN, ELKE & BRUNO

HET PLEIN DER ZINNEN

De strijd tussen Carnaval en Vasten is een van Bruegels 'wemelschilderijen', met meer dan tweehonderd figuren in volle feestactie. Ze drinken, eten, koken, dobbelen, dansen, musiceren en spelen toneel. Frontaal staan twee stoeten opgesteld, pal tegenover elkaar. De mageren tegenover de vetten, klaar voor de strijd. Spelplezier en conflict: meer heb je niet nodig om theater te maken. Bruegel schildert de wereld als een schouwtoneel.

Uit de wemeling hoef je als theatermaker maar te plukken. Aan personages geen gebrek. In *Bravo! meeneer Bruegel* zijn de personages mensen van nu die een zotte Vastenavond anno 1559 opvoeren, door middel van spel, muziek en beweging, compleet met parades, kluchten en een steekspel. De rijke, de arme, de hebzucht, de winter, de dood en de nar: ze doen allemaal mee.

Laika, theater der zinnen raakte gefascineerd door dat ene meisje met het blauwe kleed en de witte schort, centraal op het schilderij, dat bij de waterput in een emmer kijkt. Lichtgevend lijkt ze, opgeslorpt door wat ze ziet. Haar spiegelbeeld? Een lege emmer? Zij wordt het mysterieuze Watermeisje, de spilfiguur wiens verhaal als een rode draad door het script loopt. Zij neemt niet deel aan de dolle kluchten van de Wildeman en de Vuile Bruid die de feestvierders opvoeren. Ze danst niet met de kreupele lepralijders. Ze luistert niet naar de pastoor die de anderen vergeefs oproept tot bezinning en gebed. Zij heeft de spannende, verontrustende rol van de buitenstaander, die weet wat niemand anders weet...

Het wemelt niet alleen van mensen in het schilderij. Ook voedsel en drank zijn rijkelijk aanwezig. Dat inspireerde Laika, theater der zinnen tot een geurendiorama. In deze zintuiglijke installatie ruik je de geur van het bier dat wordt geschonken, het gebraden vlees, de vis die te koop wordt aangeboden, de broodjes én de zoete suiker waarmee de wafels op smaak worden gebracht. Terwijl je de geur opsnuift, luister je naar een kortverhaal over deze ingrediënten. Tot slot kun je aan Laika's keukenkar proeven van een stukje Paradijskoek en een slok Kleyn Bier, gerechten geïnspireerd op de zestiende-eeuwse keuken.

LAIKA, THEATER DER ZINNEN

HET TEAM, DE PARTNERS EN DE FASEN Het project *De wereld van Bruegel* in Bokrijk is het werk van een Bruegelteam, met Terenja van Dijk als projectleider, Katrien Lichtert als inhoudelijk coördinator en Kenneth Ramaekers als coördinator voor marketing, communicatie en publiekswerking. Zij vormden samen met tentoonstellingsmaker A.C.P., gameontwerper Toyfoo, Laika, theater der zinnen en Bart Lens, bouwmeester van Bokrijk, het creatieve team. Het team liet zich in de eerste fase door de input van Katrien Lichtert onderdompelen in de kennis en inzichten over Bruegel. Al brainstormend en met inbreng uit ieders discipline en kennis bepaalde het team het parcours en het programma. Bart Lens' kritische en ruimtelijke blik als vernieuwer van Bokrijk was daarbij steeds een belangrijke toetssteen. Zo'n multidisciplinaire samenstelling van het team is uiteraard een keuze. Die komt voort uit het idee om niet alleen met een tentoonstelling en ruimtelijke installaties te werken, maar ook theater in te zetten en nieuwe technieken, zoals *augmented reality*. Zo kan een tentoonstelling als deze zich op een meer intuïtieve, speelse en interactieve wijze tot een publiek verhouden, niet alleen visueel en cognitief. Met humor en conviviaal: zoals Bruegel wil ook Bokrijk dat mensen met elkaar in gesprek gaan over wat ze zien en ervaren. Laika, theater der zinnen, o.l.v. Peter De Bie en Jo Roets, heeft ervaring met het werken op locatie en met een internationaal publiek, jong en oud. Hun zintuigelijke, laagdrempelige en conviviale producties verhouden zich goed tot Bokrijk, het brede publiek én Bruegel. Bovendien is 'eten' en 'drinken' een belangrijk thema in hun voorstellingen, net als in Bruegels werk en in dit project. Zo ontwikkelt Laika ook recepten op basis van zestiende-eeuwse ingrediënten, die de bezoeker kan proeven: de Paradijskoek is een soort wafel die je ontdekt in Bruegels *Strijd tussen Carnaval en Vasten* en 'Kleyn Bier' een gemoute drank zonder alcohol.

Toyfoo, o.l.v. Thomas Laureyssens, ontwikkelt interactieve *urban games* waarin fysieke en virtuele ingrepen elkaar versterken. Als professor *gaming* ontwikkelt hij op de LUCA – School of Arts zijn games met studenten. Het was confronterend en leerzaam te ondervinden hoe weinig notie jonge twintigers van Bruegel de Oude en zijn oeuvre hebben. Hen *triggeren* om Bruegel te ontdekken en een spel te ontwikkelen waar ze plezier in hadden, was boeiend.

A.C.P., o.l.v. Katrien Vandermarliere, heeft als tentoonstellingsmaker veel ervaring met het maken en initiëren van tentoonstellingen en andere communicatievormen vooral op het gebied van architectuur. A.C.P. ging op een precieze en gevoelige manier om met de niet evidente ruimtelijke condities en kwaliteiten van de monumenten van Bokrijk en de hedendaagse vormelijke koers.

A.C.P. en Toyfoo werkten samen met het scenografisch bureau ruimtevaarders (Karolien De Schepper en Christophe Engels) de ruimtelijke ontwerpen uit. Buro Landschap ontwikkelde een landschappelijke route door het park en de ontwerpers Oeyen en Winters maakten grafische beelden voor de publiekscommunicatie en de signalisatie: de steltenloper is het campagnebeeld en de begeleider van bezoekers. *Last but not least*: bij dit project waren de inzet en kennis van het Bokrijkteam onontbeerlijk. Van onderzoek en publieksbemiddeling tot collectiebeheer, van communicatie en sales tot boekhouding, van timmerman tot ploegbaas, van *ICT*er tot tuinier: dankzij hun enorme productiekracht kreeg *De wereld van Bruegel* vorm. Er is intensief samengewerkt door en met de afdelingen Museum, Marketing en Sales, Infrastructuur en Ondersteunende Diensten.

—
TERENJA VAN DIJK EN KATRIEN LICHTERT

SAMEN ZIJN, SAMEN PRATEN, SAMEN KIJKEN BRUEGEL ALS VOORWERP VAN GESPREK

Een begrip dat in de recente vakliteratuur over Pieter Bruegel de Oude in sneltreinvaart opgang heeft gemaakt is *convivium*. Dit Latijnse woord betekent in de zestiende eeuw zowel ‘gastmaal’ als ‘tafelgezelschap’.

In de stedelijke en humanistische cultuur van de Lage Landen was in Bruegels tijd gezamenlijk tafelen met vrienden en geestverwanten het uitgelezen moment om diepgaand te discussiëren over hot topics: kwesties die ertoe deden, die de tongen beroerden en die de gasten van alle kanten belichtten. De grote humanist Erasmus maakte er literatuur van en schreef religieuze en profane werken met titels als *Convivium* en *Colloquia* – geïnspireerd door klassieke voorbeelden zoals Plato, Xenofon en tal van anderen. De aanleiding voor de gesprekken konden ook schilderijen zijn die de disgenoten omringden of afbeeldingen die men bij de hand had of rond liet gaan: geïllustreerde boeken, prenten of zelfs teljoren, de al dan niet beschilderde houten borden waaruit men at. Bruegel heeft die overigens zelf nog vervaardigd. Daarvan getuigt het paneel met twaalf gezegdes in het Antwerpse Museum Mayer van den Bergh.

Een dergelijke (visuele) aanleiding voor een gedachtewisseling staat nu te boek als *conversation piece*, voorwerp van gesprek. Het is in ons tijdsgewricht, waarin we voortdurend gebombardeerd worden met visuele indrukken uit alle hoeken, moeilijk voor te stellen hoe indringend en beklijvend een afbeelding kan zijn geweest. Wat moet dan de impact zijn geweest van de eetzaal in het Antwerpse buitenverblijf Hof ter Beke van Nicolaes Jonghelincx, de immens rijke investeerder, mecenas en vermoedelijke vriend van Pieter Bruegel? Daar, net buiten Antwerpen, kon men aan tafel zitten met rondom zich de monumentale cyclus van zes landschapspanelen die per twee maanden de macrokosmos als een afspiegeling van de goddelijke schepping verbeeldden. Bij uitstek dit ensemble smeekte erom – als geheel en in detail, in zijn gelaagdheid, variatie en rijkdom – bekeken, besproken en ontrafeld te worden als ‘voorwerp van gesprek’.

Bruegels werken zijn inderdaad een lust voor het oog. Maar ze nodigen ons, 450 jaar na zijn dood, nog evenzeer als tijdens zijn leven uit om met elkaar in gesprek te gaan over de dingen des levens.

—
MANFRED SELLINK

Prototype hoeden voor de Bruegelgame

© LUC DAELEMANS

Het creatieve team at work, Openluchtmuseum Bokrijk

DE BRUEGELGAME

Bezoekers een ervaring bieden die informatie aanreikt en de reflectie stimuleert over *De strijd tussen Carnaval en Vasten*. Op een speelse manier en met hedendaagse insteken, met als uitgangspunt het *convivium*: mensen kijken samen naar een werk en wisselen interpretaties en kennis uit. Ook in onze tijd hoeft een museumbezoek geen individuele ervaring te zijn. Dat zijn de vertrekpunten van de Bruegelgame in Bokrijk.

De sleutel voor het inhoudelijke concept van de game komt van de meester zelf. In Bruegels prent *Elck zie je eenzelfde persoon zoeken in een boek, onder een zak, een kist...* En bovenaan op de prent bekijkt een nar zichzelf in de spiegel (zie blz. 31). Vrij geïnterpreteerd: het leven is een tocht waarbij we in verschillende situaties naar onszelf zoeken en we in de spiegel naar onszelf kijken. Na een prototypingtraject – met studenten game- en interaction-design van LUCA School of Arts – is dit idee vertaald in een zoekspel waarbij de bezoekers met behulp van een RFID-bandje in het museum een tiental ‘verloren voorwerpen’ zoeken en ‘scannen’. Het zijn sleutels tot Bruegels

verhalen. Ze verzamelen die op een bruegeliaanse hoed naar keuze, die zichtbaar wordt in een interactieve *augmented reality*-spiegel. Bezoekers kunnen hun hoed ook opmaken en personaliseren door de gevonden voorwerpen te schikken. Ze kunnen deze delen op sociale media. Zo brengen we ook Bruegels humor dichterbij de bezoeker: durven we het aan om onszelf te relativeren? Daarnaast zijn de gevonden objecten ook sleutels tot Bruegels verhalen en is vooral de hedendaagse interpretatie essentieel.

Door de speldynamiek worden de sociale schotten doorbroken en de ‘conviviale’ uitwisseling tussen bezoekers gestimuleerd. De smartphone wordt bewust niet gebruikt. Door in te zetten op zowel fysieke als digitale componenten werpt de technologie geen barrière op tussen mensen, maar brengt hen samen. In een afsluitende interactieve video-installatie komt het schilderij zelf in een 3D-animatie tot leven met hedendaagse thematieken.

—
TOYFOO

HET PARCOURS Het parcours van *De wereld van Bruegel* in Bokrijk telt elf haltes verspreid over de Kempen, het bos en Oost- en West-Vlaanderen. Er zijn tentoonstellingen in bestaande gebouwen, maar ook nieuwe interventies in het landschap, zoals een pad en de Wildemanshut in het bos en een theaterinstallatie en -voorstelling op het erf van Hoogstade in Oost- en West-Vlaanderen.

Bezoekers maken kennis met de historische connectie tussen Bokrijk en Bruegel. Een belangrijk onderdeel is daarom de parallel tussen Bokrijk en Bruegels landschappen: alle twee zijn ze nieuw samengestelde gehelen. Deze thema's komen aan bod in historische gebouwen in museumdeel de Kempen.

Met Bruegels encyclopedische werk *De strijd tussen Carnaval en Vasten* als leidraad op het parcours ontdekken, proeven en verzamelen bezoekers elementen, impressies en verhalen uit het dagelijks leven: voedsel, gewoonten en gebruiken, en ook feesten en rituelen komen aan bod. Aan de hand van het schilderij rijgt de humoristische Bruegelgame de elf Bruegelhaltes aan elkaar. Het gaat om zogeheten *fygitale* interventies met de bezoeker, de locatie en Bruegels werk: de digitale en fysieke wereld komen er samen. Bezoekers verzamelen onderweg 'verloren voorwerpen' uit Bruegels paneel. Zo komen ze gebruiksvoorwerpen en verhalen uit Bruegels tijd op het spoor.

De schuur uit Zuienkerke, de laatste halte, evoceert het schilderij en belicht de historische thema's in kijkkasten. Ieder gevonden voorwerp van de Bruegelgame kan als 'sleutel' een scène uit het schilderij door animatie transformeren tot een hedendaagse situatie.

Het bos ligt tussen de Kempen en Oost- en West-Vlaanderen, en is een vergeten plek in hartje Bokrijk. Het wordt tot leven gewekt met een nieuw pad en de Wildemanshut, met het verhaal van de Wildeman: Ourson en Valentijn zijn tweelingbroers die bij hun geboorte gescheiden worden. Wildeman Ourson groeit op in het bos bij de beren, Valentijn aan het hof. Dit verhaal werd in de zestiende eeuw door rederijders opgevoerd. Bruegel verwerkte het niet alleen in *De Strijd tussen Carnaval en Vasten*, maar ook in de prachtige houtsnede *De maskerade van Valentijn en Ourson*.

Zicht op de wildemanshut in het bos, Openluchtmuseum Bokrijk

